

ВЕЛИКА РОЛЬ ЗЕМСТВ У РОЗВИТКУ ДОНЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 66–69

Досліджується роль земств у розвитку народної освіти на Донеччині наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Особливістю загальної освітньої політики царського уряду наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. було те, що земства відіграли значну роль у розвитку мережі шкільної освіти, зокрема, на Донеччині.

Питання впливу земств на розвиток освіти на Донеччині з позицій сучасної історичної науки почали вивчатися лише в останні роки, при цьому все ще зберігається певна фрагментарність цих досліджень. Цю тему досліджували Я. Абрамов [1], Є. Звягінцев [3; 4], В. Курило [5], Л. Медвідь [6], В. Подов [8] та інші науковці. У працях дореволюційних дослідників Я. Абрамова та Є. Звягінцева [1; 3; 4] узагальнюється досвід просвітницьких земських установ, здійснюється аналіз їх ефективності, пропонуються практичні рекомендації щодо організації навчального процесу. Науковим дослідженням В. Курило та Л. Медвідь властиве прагнення об'єктивно переосмислити історію, неупереджено розкрити причини та наслідки впливу історичних подій минулого на сучасність і майбутнє незалежної України. Цим і зумовлюється актуальність теми нашої статті, що висвітлює роль земств у розвитку народної освіти на Донеччині у досліджуваній період.

Зауважимо, що земства у зазначений період були виборними установами місцевого самоврядування, що створювалися в губерніях і повітах. Згідно з "Положенням про губернську і повітову земську установи" від 1 січня 1865 р., наприклад, Старобільське земство Харківської губернії мало розпорядницький орган — Повітові збори й виконавчий орган — Управу. Голова земства А. Мариков, який обирався на три роки, перші Ста-

робільські повітові збори відкрив 10 вересня 1865 р.

Земствам надавалися права займатися господарськими й культурними питаннями, у тому числі питаннями народної освіти. Спочатку вони байдуже поставились до справи народної освіти, та й законодавчо не передбачалося державне фінансування земських витрат, але з 70-х років ХІХ ст. земства почали активно відкривати початкові народні школи, фінансуючи їх зі свого бюджету. Аналіз документальних матеріалів, історичних та історико-педагогічних досліджень дозволяє показати керівну роль земств на освітній ниві. На земства покладалась турбота про народну освіту, поширення мережі шкіл, про заснування та утримання просвітницьких установ. Земська народна освіта була безкоштовною. У земських школах запроваджувалися більш прогресивні методи навчання. Учні й населення безкоштовно користувалися земськими просвітницькими установами, музеями, бібліотеками. На ці заходи земства витрачали значні кошти. Так, тільки у 1865 р. 44,8 % усіх фінансових затрат Старобільського земства Харківської губернії витрачено на освіту [10, 51].

На засіданнях повітових земських зборів обговорювались, крім питання фінансування навчальних закладів, також питання професійної підготовки, кількісного та якісного складу вчителів, їхнього соціального захисту, стану навчальних приміщень, надавалися пропозиції щодо поліпшення освітньої справи та ін. Так, у 1872 р. на земських зборах у м. Харкові гласний Є. С. Гордієнко запропонував надіслати клопотання про повернення земству права хазяїна у школі, щоб

для відкриття шкіл земствам не треба було отримувати попередній дозвіл інспектора, а також щоб земські школи не були остаточно скасовані [2].

У Донецькому басейні, згідно зі статистичними даними у 1911–1913 рр., налічувалося 797 земських шкіл: у Катеринославській губернії (Бахмутський повіт — 294, Маріупольський повіт — 221 і Слов'яносербський повіт — 141) було 656 земських шкіл та у Старобільському повіті Харківської губернії — 141. Зауважимо, що при цьому земські школи становили 67 % загальної кількості навчальних закладів Донецького басейну [7; 11; 12].

Земства Донеччини займалися освітою разом з Міністерством народної освіти, фінансуючи її зі свого бюджету. Тому масштаби просвітницької роботи, за інших рівних умов, визначалися фінансовими можливостями земства. Окрім того, народна освіта була розподілена між повітовими та губернськими земствами таким чином, що початкова школа фінансувалася та підпорядковувалась повітовому земству, а середня, середня спеціальна та професійна школа (з 1870 р. відкриваються ремісничі школи) фінансувалася з бюджету губернського земства. Опубліковані документи досліджуваного періоду свідчать, що саме земства були головними чинниками розвитку народної освіти. На її потреби вони виділяли від 12,9 до 20,3 % земського бюджету. Табл. 1 наочно демонструє поступове збільшення витрат земства Харківської губернії на освіту населення [13, 84].

З табл. 1 добре видно, що значне збільшення фінансування відбулося за період 1890–1900 рр.

Таблиця 1

Витрати земства Харківської губернії на народну освіту в 1871–1900 рр.

Рік	Витрати на 1 мешканця (коп.)
1871	3,5
1875	6,5
1880	9,0
1885	11,0
1890	11,5
1895	15,0
1900	19,0

Треба зауважити, що Харківська губернія у справі розвитку народної освіти займала одне з останніх місць у порівнянні з іншими губерніями. Позитивні зрушення були в тому, що з кожним роком зростав відсоток дівчинок, які відвідували школу. Також фахівці відзначали, що в народі розвивалося розуміння корисності школи, так само як пільги стосовно військової служби.

Табл. 2 характеризує процес інтенсивного розвитку освіти в Катеринославській губернії [9, 115]. Наведені дані дають підставу зробити висновок, що кожне десятиріччя Катеринославське земство збільшувало витрати на освіту народу майже вдвічі. Наприклад, у 1876 р. ці витрати становили 28,1 тис. руб., а в 1886 р. — уже 53,1 тис. руб. Причому витрати на професійну освіту були менші. У 1876 р. витрати мали такий вигляд: на середню та вищу освіту — 28,1 тис. руб., а на професійну й ремісничу — 21,2 тис. руб.; у 1886 р. — відповідно 53,1 тис. і 34,2 тис. руб.

Таблиця 2

Витрати Катеринославського губернського земства на середню професійну, ремісничу та вищу освіту в 1864–1916 рр.

Рік	Витрати на середню та вищу освіту, тис. руб.	% загальних витрат	Витрати на професійну та ремісничу освіту, тис. руб.	% загальних витрат	Загальна сума витрат, тис. руб.
1864	0,75	0,9	–	–	80,5
1876	28,1	14,3	21,2	76,6	199,5
1886	53,1	18,0	34,2	64,3	294,2
1896	62,7	9,8	33,5	53,4	639,6
1906	106,7	5,7	43,8	41,1	1897,5
1916	439,1	7,8	248,6	56,6	5607,7

Згідно зі знайденими нами статистичними даними за 1912/13 навчальний рік подаємо зведену

таблицю головних типів освітніх закладів, що діяли на Донеччині (табл. 3) [7; 12]:

Освітні заклади Донецчини в 1912/13 навчальному році

Тип навчального закладу	Бахмутський повіт	Маріупольський повіт	Слов'яносербський повіт	Старобільський повіт	Разом
Земські школи	294	221	141	141	797
Церковно-приходські школи	64	65	52	131	312
Школи грамоти	–	–	–	12	12
Школи інших відомств	–	–	–	17	17
Разом	358	286	193	301	1138

Отже, в 1912/13 навчальному році загалом було на Донецчині 1138 навчальних закладів, що у 22 рази більше, ніж на початку реформ 60-х років XIX ст. Як бачимо, у відсотковому відношенні перше місце посідають земські школи (67%). Найбільше їх було в Бахмутському повіті — 294, найменше — у Слов'яносербському й Старобільському повітах — по 141. Церковному відомству на Донецчині підпорядковувалося 26% шкіл (312). Найбільше церковних шкіл функціонувало у Старобільському повіті (Харківська губернія) — майже у 3 рази більше, ніж у повітах Катеринославської губернії. Навчальні заклади інших відомств становили 7% загальної кількості навчальних закладів.

Таким чином, упровадження земських установ в Донецькому та інших регіонах України позитивно вплинуло на розвиток шкільної справи. Піклуючись про школи, переважно в матеріальному плані, земські установи ретельно вивчали й аналізували стан шкільної справи. Починаючи з виділення невеликих субсидій селянським громадам на школи, земства поступово зняли з них обов'язок платити вчителям, фінансували закупівлю навчального приладдя, а головне — стали активно будувати нові шкільні приміщення. Незважаючи на певні обмеження уряду, земські школи виявилися досить міцними й дієздатними. Під керівництвом земств їх мережа швидко зростала. Селянство неприязно ставилося до міністерських шкіл через бюрократичні порядки, що панували в них і не враховували можливостей селянських дітей. Водночас земська школа була ближче сільським жителям, тому що приходила на допомогу вже існуючим сільським школам, надавала їм матеріальну або методичну допомогу. З уведенням у дію Положення про земські установи турботи про народну освіту, відкриття та утримання шкіл лягли на повітові й губернські земські збори.

Отже, наприкінці XIX — на початку XX ст. земства в Україні відіграли велику роль у справі розвитку народної освіти, створенні підручників, підготовці вчительських кадрів. Зазначимо, що розглядувана тема потребує подальшого дослідження.

Література

1. Абрамов Я. В. Что сделало земство и что оно делает. — СПб.: Тип. газ. "Новости", 1889. — 288 с.
2. Гордиенко Е. С. Доклад по низшему и среднему народному образованию // Южный край. — 1880. — 6 дек.
3. Звягинцев Е. А. Инспекция народных училищ. — М.: Тип. О. Л. Сомовой, 1914. — 132 с.
4. Звягинцев Е. А. Полвека земской деятельности по народному образованию. — М.: Тип. Задруга, 1917. — 56 с.
5. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті. — Луганськ: ЛДПУ, 2000. — 460 с.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. — К.: Вікар, 2003. — 335 с.
7. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913/1914 уч. год. Статистический обзор. — Харьков, 1917. — 101 с.
8. Подов В. И. Открытие Донбасса. Исторический очерк. Документы. — Луганск, 1991. — 109 с.
9. Садовский В. О статистических фантазиях Щеголева // Украинская жизнь. — 1914. — № 4.
10. Сборник постановлений Старобельского уездного собрания с 1865 по 1890 гг. — Старобельск, 1894. — 54 с.
11. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Т. 2: Бахмутский уезд. — Екатеринослав, 1886. — 163 с.
12. Списки учебных заведений Екатеринославской губернии 1912–1913 уч. г. — Екатеринослав, 1914–1916. — 125 с.
13. Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи по данным на 1903 и 1905 гг. — Одесса, 1905. — 89 с.

Висвітлена велика роль земств у розвитку народної освіти на Донеччині наприкінці XIX — на початку XX ст.

Освещается огромная роль земств в развитии народного образования в Донбассе во второй половине XIX — в начале XX в.

This article gives a review of the zemstvo's leader part in the development of the public education in Donbass region in the second half XIX — beginning XX centuries.

Надійшла 9 жовтня 2009 р.